

ÇİN VE KIRGIZİSTAN ARASINDAKİ BİR KÜLTÜREL UNSUR OLARAK MANAS DESTANI*

The Manas Epic as a Cultural Element Between China and Kyrgyzstan

Dr. Venera NARİNOVA**
Doç. Dr. Yunus Emre GÜRBÜZ***

ÖZ

Kırgızların milli destanı olarak kabul edilen Manas Destanı, 2009 yılında Çin Halk Cumhuriyeti adına, UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras (SOKÜM) listesine kaydedilmiştir. Konu, Kırgızistan kamuoyunda tepki uyandırsa da, devlet nezdinde 2011 yılına kadar ciddi bir girişim olmamıştır. Destan, bağımsız Kırgızistan'da asıl olarak 1995 ve 2011 yıllarında devlet nezdinde itibar görmüştür ki bu, Kırgızistan'ın 1993-1994 ve 2010 yıllarında yaşadığı siyasi ve ekonomik krizlerle bağlantılıdır. 1995 yılında ve 2011 sonrasında Kırgızistan'daki farklı boy ve bölgelerdeki Kırgızları, ayrıca farklı etnik toplulukları birleştirici bir unsur olarak kutlanması yönünde adımlar atılmış, bu bağlamda pek çok faaliyet gerçekleştirilmiştir. Kırgızistan, her iki dönemde de çetin koşullar karşısında varlık mücadelesi verirken, geçmişte zor koşullar karşısında Kırgız boylarını bir araya getirerek, bunu aşmak için savaştığı Manas'a başvurmuştur. Manas'ın halkını savunan bir kahraman olması özelliğinin yanında, 1995 ve 2011 yıllarındaki kutlamalar ile 2013 yılındaki SOKÜM başvurusu sırasında Manas'ın diğer milletleri de kucaklayıcı "yüce gönüllülüğü" vurgulanarak, günümüzdeki çok-etnili Kırgızistan için yol gösterici bir karakter olarak Manas temsiliyet kazanmıştır. Çin'in Manas Destanı adına başvurduğu 2009 yılı ise, devlet nezdinde destana verilen önemin azaldığı bir döneme denk geldiğinden, destan, başvuru sürecinin gereklerini yerine getiren Çin adına, Çin'in çok-milletli kültürel zenginliğini dünyaya duyurmayı hedeflediği bir dönemde listeye kaydedilmiştir. Çin'in başvurusu, ekonomik büyümesini imajını yenileme yönünde atacağı adımlarla taçlandırmak istediği, Pekin'de Yaz Olimpiyatlarının yapıldığı 2008 yılındaki kapsamlı bir yumuşak güç hamlesinin parçasıydı. Uzun hazırlıkların ardından 2009 yılında Manas Destanı ile birlikte Çin'deki pek çok azınlığın kültürel unsuru SOKÜM listesine aday gösterilmiş ve Çin kültürüne ait unsurlarla birlikte o yıl Çin'den rekor sayıda (25) unsur listelere kaydedilmiştir. Kırgızistan'da 1995 yılındaki kutlamalarının ardından Manas'ın geri plana düşmesi Çin'in destanı yalnızca kendi adına kaydettirmesinin önünü açmıştır. Ancak Çin'de Tibet'te (2008) ve Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde (2009) yaşanan ayaklanmaların ardından bu girişimin devamı gelmemiştir. 2011 yılında Manas'ın yine Kırgızistan'da bir kriz döneminin ardından önem kazanması, SOKÜM başvurusu için devlet nezdinde gerekli adımların atılmasını sağlamış ve destan Kırgızistan adına da listeye eklenmiştir. Daha adil bir bölgesel dağılım için SOKÜM başvuru süreci yeniden düzenlense de, asıl Çin'in değişen öncelikleri ve imajını düzeltmek adına giriştiği hamlenin aldığı darbe nedeniyle sonraki yıllarda başvuruları azalmıştır. SOKÜM listesine girmek için hazırlık ve başvuru süreci devlet tarafından yürütüldüğünden devletin rolü hangi kültürel unsurun listeye sunulacağı ve nasıl sunulacağı üstünde belirleyici olmaktadır. Dolayısıyla liste, nesnel bir tavırla SOKÜM unsurlarının korunmasını amaçlasa da, aslında Kırgızistan ve Çin örneklerinde görüldüğü üzere devletlerin iç siyasetlerinden etkilenmektedir. Bu nedenle bu çalışma, Kırgızlar için değeri tartışılmaz olan Manas Destanı özelinde, SOKÜM başvurularında devletin rolünün dengelenebilmesi için duyarlılık oluşturmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Çin, Kırgızistan, kültür ve siyaset, somut olmayan kültürel miras, UNESCO.

* Geliş tarihi: 17 Aralık 2018 – Kabul tarihi: 9 Eylül 2019
Narinova, Venera; Gürbüz, Yunus Emre. "Çin ve Kırgızistan Arasındaki Bir Kültürel Unsur Olarak Manas Destanı" Millî Folklor 123 (Güz 2019): 54-68

** Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü, Kırgızistan, veneranarin@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4701-6571

*** Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, fromemre@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8047-9311

ABSTRACT

The Manas Epic, which is accepted as the national epic of the Kyrgyz people, was registered on the Representative List of Intangible Cultural Heritage of Humanity on behalf of the People's Republic of China in 2009. Although the issue aroused considerable reaction among the Kyrgyz public, there was no serious attempt at the state level until 2011. The epic obtained governmental support in Kyrgyzstan in 1995 and 2011, which was indeed related to economic and political crisis of 1993-1994 and 2010. In 1995 and after 2011, initiatives were made to celebrate it as a cultural element unifying the Kyrgyz divided in different clans and regions in addition to different ethnic groups in Kyrgyzstan. While Kyrgyzstan was struggling for survival under dire conditions in both periods, it referred to Manas fighting to overcome these hardships by bringing Kyrgyz clans together. In addition to his characteristic as protecting the Kyrgyz people, during the celebrations in 1995, 2011 and during the application to intangible cultural heritage list in 2013, "generosity" of Manas embracing other nationalities became a guiding principle for the recent multi-ethnic Kyrgyzstan. When China applied for the epic in 2009, the epic was not strongly supported at the state level, and China had a priority to display it as part of its multicultural richness to the world, and so it was registered under China, which had accomplished necessary conditions for the very application. Chinese application was realized at a period, when they were in preparation of a wide-ranging strategy to become a soft power at the height of its economic growth on behalf of the preparations for the 2008 Summer Olympics in Beijing. In 2009, after long preparations many cultural elements - including the Manas Epic - of different minorities in China were enlisted for application, and China broke a record with 25 cultural elements including Chinese cultural elements. However, after the uprisings in Tibet (2008) and Sinkiang Uighur Autonomous Region (2009), Chinese soft power attempt was not pursued. The revival of Manas Epic's governmental support was again after a crisis in 2011, which helped to the registration of the epic for Kyrgyzstan. The application process for intangible cultural heritage was revised to establish a more just regional distribution, but indeed it was China itself, which reduced its number of applications, after the failed attempt to enhance its soft power. Because of the fact that preparation and application for the Representative List can only be managed by state parties, the role of the state determines which and how cultural elements will be presented. Consequently, although the List targets to safeguard objectively the intangible cultural heritage, it is affected by the domestic policy of the state. This study aims - in the example of the Manas Epic, whose value is unquestionable for the Kyrgyz people - to raise awareness in balancing the role of the state in the applications for the safeguarding of intangible cultural heritage.

Key Words

China, culture and politics, Kyrgyzstan, intangible cultural heritage, UNESCO.

Giriş

Manas Destanı 2009 yılında UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras (SOKÜM) listesinde Çin Halk Cumhuriyeti adına tescil edilmiştir. Kırgızistan'ın başvurusu üstüne 2013 yılında Manas'ın oğlu ve torunun destanlarıyla bir üçlü oluşturan Manas, Seytek, Semetey destanları da UNESCO SOKÜM'e Kırgızistan adına dâhil edilmiştir. Kırgızistan'ı tanıyanlar veya destanlar üstüne çalışanlar açısından Kırgızistan ile özdeş kabul edilen Manas Destanının öncelikle Çin adına SOKÜM'e kabul edilmesi, bu listenin nasıl hazırlandığı, temsili değeri ve güvenilirliği hakkında soru

işaretleri oluşturmaktadır. Ancak bu, sadece SOKÜM'ün iç işleyişi değil, Çin ve Kırgızistan'daki siyasi işlevi ile de bağlantılıdır.

Bu makalede konu, ilgili üç taraf açısından incelenmiştir. Öncelikle, UNESCO SOKÜM hakkında bilgi verilmiş; ardından Çin'in 2009 yılı için yaptığı başvurulara değinilerek, neden Manas Destanı için başvurduğu ve son olarak Kırgızistan'ın başvurusunun neden 2013'te yapıldığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ana araştırma sorusu olan Manas Destanının neden Çin adına SOKÜM'e alındığı yanıtlanmaya çalışılırken, destan öncelikle Kırgızistan ile özdeşleştirildiği

için, burada onun Kırgızistan'da devlet açısından değişen konumu öne çıkarılmıştır. Bir kültürel unsur olarak değeri tartışılmaz olan destana Çin ve Kırgızistan'ın devletler nezdinde gösterdiği itibarın siyasi koşullara göre değişebildiği ve SOKÜM'e başvurularında bunun belirleyici olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi

UNESCO SOKÜM Listesinin çerçevesi, 17 Ekim 2003 tarihli UNESCO Genel Konferansındaki *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi* ile oluşturulmuştur. Sözleşmenin amaçları, “somut olmayan kültürel mirası korumak; ilgili toplulukların, grupların ve bireylerin somut olmayan kültürel mirasına saygı göstermek; somut olmayan kültürel mirasın önemi konusunda yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde duyarlılığı arttırmak ve karşılıklı değerliliği sağlamak; uluslararası işbirliği ve yardımlaşmayı sağlamak” olarak belirlenmiştir (<https://ich.unesco.org/doc/src/00009-TR-PDF.pdf>: 2). Bu çerçevede üç liste hazırlanması için esaslar saptanmıştır: *İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi* (Temsili Liste), *Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi* (Acil Koruma Listesi), *Korumanın İyi Uygulamaları Kaydı* (Oğuz 2013:238-239).

Temsili Liste, “bu mirasın çeşitliliğini ortaya koymaya ve önemi hakkında farkındalık yaratmaya yardımcı olan somut olmayan miras unsurlarından oluşmaktadır”. Acil Koruma Listesi, “ilgili topluluklar ve taraf devletlerin yaşatmak için acil önlemler alınmasını gerekli gördükleri manevi

miras unsurlarından oluşmaktadır”. Korumanın İyi Uygulamaları Kaydı ise, “Sözleşmenin ilke ve hedeflerini en iyi yansıtan program, proje ve faaliyetleri içerir” (<https://ich.unesco.org/en/purpose-of-the-lists-00807>); böylelikle onların deneyiminin örnek alınarak yaygınlaştırılmasını amaçlar.

2001, 2003, 2005 yıllarında üye ülkelerden gelen talepler değerlendirilerek, 4-8 Kasım 2008 tarihlerinde İstanbul'da toplanan *Hükümetler Arası Komite Üçüncü Oturumu*'nda Temsili Liste'ye kabul edilen ilk kültürel unsurlar açıklanmış, listeye 71 ülkeden 90 unsur girmiştir. (<https://ich.unesco.org/doc/src/00446-EN.doc:3>).

2009 yılında Birleşik Arap Emirlikleri'nin Dubai şehrinde yapılan Dördüncü Oturum'da üç listeye 32 ülkeden 87 unsur alınmıştır. 2001'de 19, 2003'te 28, 2005'te 43 olan başvuru sayısının 2008'de uygulamanın hayata geçirilmesinin ardından artarak 87'ye çıkması, farkındalığın oluştuğunu, dolayısıyla listenin başarılı bir başlangıç yaptığını göstermektedir. 2008 yılından itibaren her yıl yeni eklemelerle genişleyen üç listeye 2018 yılı itibarıyla 122 ülkeden 508 unsur alınmış (<https://ich.unesco.org/en/lists>) ve listeler UNESCO üyesi 195 ülkenin çoğunu temsil eder hâle gelmiştir.

Sürecin işletilişine yönelik eleştiriler sonucunda listelerin daha adil bir şekilde düzenlenmesi için değişiklikler gerçekleştirilmiştir. İlk yıllarda özellikle Çin Halk Cumhuriyeti, Japonya ve Kore Cumhuriyeti'nin (Güney Kore) içinde yer aldığı Doğu Asya ülkeleri listelere büyük ilgi göstermiş ve sonuçta listelerde onlar lehine dengesiz bir tablo ortaya çıkmıştır. 2008'de

Temsilî Liste'ye kabul edilen toplam 71 unsurun onu, 2009 yılındaki 86 unsurun kırkı, yani yüzde 47'si Çin (22), Kore Cumhuriyeti (13) ve Japonya'ya (5) aitti. (<https://ich.unesco.org/doc/src/ITH-09-4.COM-CONF.209-13-Rev.2-EN.pdf>).

Dengeli bir listenin oluşması için unsurların seçimiyle ilgili süreç yeniden düzenlenmiş ve “yıllık başvuru ve dosya sayısı, öncelikli alan ve konular belirlenerek taraf devletlerin dosyalarının incelenmesinde belli kısıtlamalara” gidilmiştir (Oğuz 2017:8). Ayrıca ilk yıllarda üye ülkelerden gelen başvuruları değerlendirerek, Hükümetler Arası Komite'ye önerilerini sunan *Alt Organın* yerine 2014'te akredite altı Sivil Toplum Kuruluşu ile Hükümetler Arası Komite üyesi olmayan devletlerden altı uzmandan oluşan *Değerlendirme Organı* kurulmuş (Oğuz 2017:7, 8, 11) ve bu, listenin güvenilirliği hakkındaki bazı sorunları çözmüştür.

Ancak ülke temelli yaklaşarak, Çin'in örneğin Lüksemburg gibi küçük bir ülke ile aynı gözle değerlendirilmemesi, nüfus temelli bakılması gerektiği yönünde itirazlar da vardır (Steiner vd. 2011:8). Çin'in dünya nüfusunun yüzde 18,54'ünü barındırması nedeniyle (<http://www.worldometers.info/world-population/china-population>), listede Çin'in temsilinin yüksekliği normal karşılanabilir.

Çin açısından anormal olan 2008'de dört, 2009'da 25, 2010'da beş, 2011-2018 arasında ise sadece altı kültürel unsuru kaydettirmesidir. İlk üç yıldan sonraki düşüş ve özellikle 2009'daki ilgi, listenin oluşturulmasında devletlerin siyasetlerinin rolünü yansıtmaktadır.

Çin'in Manas Destanı Adına Başvurusu

Manas Destanının Çin adına kaydedildiği 2009 yılında Çin, SOKÜM Listesi altındaki Temsilî Listeye 22, Acil Koruma Listesi'ne 3, toplam 25 kültürel unsurunu kaydettirmiştir. Çin, SOKÜM listesine rekor sayıda unsur ile başvururken, bu unsurların Çin'deki etnik çeşitliliği yansıtmaya özen gösterilmiştir. Bu hassasiyet ve Çin'in başvurularının yüksekliğinin nedeni 2008-2009 yıllarında Çin'in siyasi iddiasına bakılarak anlaşılabilir.

Çin'in adaylık başvuru formları incelendiğinde, 2005'e kadar 2008 listesi için, 2005'ten sonra ise 2009 listesi için hazırlanıldığı görülmektedir. Manas için başvuru hazırlıkları çerçevesinde Destanın korunması için yasal düzenleme ve Çince'ye çevirisi 2008'de tamamlanmış, 2009'da başvuru yapılmıştır (Nomination File No. 00209).

O dönemde Çin iki haneli ekonomik büyümesiyle dikkatleri üzerinde toplamıştı. 2008 Yaz Olimpiyatlarının Pekin'de düzenlenecek olması, o yılı Çin için özel bir konuma yükseltmişti. Dünyanın her köşesinden sporcular, turistler ve medyayı ülkesine çeken Çin'e, 40 milyar dolar bütçe ayırdığı, 4,7 milyar izleyiciye ulaştırılan Olimpiyatlar, ülkenin her alanda ulaştığı seviyeyi göstermek ve örnek alınacak bir “yumuşak güç” olma avantajı sunuyordu (Halper vd. 2014:246).

Bunu, etnik zenginliği ile renklendirmek dünyaya sunduğu ülke imajı açısından önemli bir siyasi adımdı. Çin, sınırları dâhilindeki etnik toplulukları koruduğu ve kolladığı

imajını yaratmaya çalışırken, komşu halkların da Çin'deki akrabaları aracılığıyla kültürel mirasın hamiliğine soyunmaktaydı. Böylece Çin bir merkez ülke olarak kendini uluslararası arenada üstün bir konuma yerleştirebilmek amacını taşımaktaydı.

Çin, resmen tanınan 55 etnik azınlığın “kendi gelenek ve adetlerini koruma ya da değiştirme özgürlüğü”ne sahip olduğunu ilan ederek, bu özgürlüğü dünya nezdinde taahhüt altına almaktadır. Nüfusun yüzde sekizini oluşturan azınlıkların ülke tarafından teminat altına alındığı ilan edilen kültürel hakları yanında 44 azınlığın özerk toprakları da vardır. (<http://www.china.org.cn/e-white/20050301/index.htm>). Devletçe kabul edilen bu çeşitlilik ve verildiği belirtilen maddi destek, Çin'e geniş listelerle kültürel unsurlarını SOKÜM'e sunma olanağı sağlamaktadır.

Nitekim Çin, 2009'da Kırgızlar dışındaki azınlıklardan Qiangların yeni yıl festivalini, Çin'deki Korelilerin geleneksel dansını; Tibetliler, Moğollar ve akraba toplulukların *Gesar Destanını*; Dongların “Büyük Şarkı”sını; Çin'deki dokuz farklı azınlığa ait *Hua'er* müzik geleneğini; Moğolların *Höömey* gırtlaktan şarkı söyleme sanatını; Minnan bölgesi halklarının *Nanyin* müzik sanatını; Tibetlilerin *regong* resim sanatı ile operasını listelere kaydettirmiştir.

Çin, Manas Destanı için başvurusunu Sincan Uygur Özerk Bölgesindeki Kızılsu Kırgız Özerk İli ile Tekes, Zhaosu, Uqturpan, Pişan ve Taşkorğan Tacik Özerk illerinde yaşayan,

yaklaşık 200 binlik nüfusa sahip Kırgızlar adına yapmıştır (Nomination File No. 00209). Bunlardan Kırgızistan ve Tacikistan sınırındaki Kızılsu Kırgız Özerk İli, son büyük Manasçı Cusup Mamay (1918-2014) dâhil Kırgızların çoğunun yaşadığı yerdir.

Çin, başvurusunda Manas Destanını şu bilgilerle tanımlamıştır:

Batıdaki Sincan bölgesinde yoğunlaşmış, Çin'deki Kırgız etnik azınlığı, (...) Manas Destanında yüceltilen kahramanları Manas ile gurur duymaktadır. (...) Uzun destan, Kırgız halkı için büyük önem taşıyan tüm önemli tarihî olayları kaydetmekte ve gelenekleri ile inançlarını kristalize etmektedir. Çin ve komşu Orta Asya ülkeleri Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan'daki Kırgızlar Manas'ı kültürel kimliklerinin, kutlamalarının en önemli kültürel formu, tarihlerinin korunması, bilginin gençlere aktarılması ve baht açıklığı getirmesi için kilit önemde bir simge olarak görmektedirler. O, Çin'in üç büyük destanından biri, olağanüstü bir sanat ürünü ve Kırgız halkının sözlü ansiklopedisidir (Nomination File No. 00209).

Görüldüğü üzere Çin, Destanı ülkedeki kültürel zenginliğin bir parçası olarak takdim ederken, aynı zamanda tüm Kırgızlar adına onun hamiliğine soyunmaktadır; “Çin'in üç büyük destanı” olarak anılan diğer iki destan Oy-rat (veya Kalmuk)ların Cangar Destanı (Buyar 2016) ile Tibetlilerin *Gesar Destanı* için de bu geçerlidir. Çin'in kültürel zenginliği kucaklayıcı izlenimi uyandıran tavrının SOKÜM'ün hedeflerine uygun olduğu, destanın

Çin'in dev nüfusu ve zengin kültürü içinde kaybolmaması için yerinde bir girişimde bulunulduğu söylenebilir.

Çin'in, destanın ait olduğu Kırgızistan ile ortak başvuruda bulunmasının daha yerinde olacağı söylenebilir, ancak başvuru için gerekli süreç, devletin yürütebileceği hazırlıkları gerektirmektedir ve bunu gerçekleştiren Çin olmuştur.

Çin, başvuru formunda şimdiye kadar yapılan işleri sıralarken, 2005'te Akçi (Akqi) şehrinde Manas Sözlü Gelenegi Araştırma Merkezi'nin, 2006'da Artuş, 2007'de Akçi'de Manas Koruma ve Araştırma Merkezi'nin kurulduğunu; 2007'de Akçi Belediyesi'nin 42 manasçıya mali yardımda bulunduğunu; 2007'de Kızılsu'da Manas Konser ve Ödül Töreni yapıldığını; 2008'de aralıksız dört yıllık çabanın ardından Cusup Mamay'ın varyantının Çince'ye çevirisinin tamamlandığını ve yine 2008'de Sincan Uygur Özerk Bölgesi SOKÜM Koruma Düzenlemesi ile destanın korunmasının yasal dayanağa kavuşturulduğunu belirtmektedir (Nomination File No. 00209:4). Ayrıca 2009-2013 dönemi için 55 milyon yuan ayrıldığı ve bunların harcanacakları yerler açıklanmaktadır (Nomination File No. 00209:4-5).

Çin'in resmî haber sitesi, 2010'da yaptığı haberde Akçi'deki araştırma merkezinin "yılda 10.000 dize öğrenen 40 çırak" yetiştirdiği, Manas Müzesi ile Manas kültürüne atfedilen bir meydanın düzenlendiği, her yıl Cusup Mamay'ın doğum gününün kutlandığı ve kutlamalara 2009'da yaklaşık 10.000 yerli ve yabancı turist

geldiğini bildirmiş ve yeni turistik mekânlarla Kırgız kültürünün korunmasına yardımcı olunacağı vurgulanmıştır (Xiaohua 2010). Böylelikle Destan, bir iç turizm unsuru olarak ekonomik işlev de kazanmıştır. Gerek canlı bir folklorik unsurun turistik bir metaya dönüşümü, gerekse metalaşmanın devletin uygun gördüğü kalıplar içinde gerçekleşmesi, SOKÜM açısından üstünde durulması gereken genel bir sorundur. Nitekim bu, henüz 2004'te dillendirilen "kültür taşıyıcılarına odaklanmaktan ziyade hükümetlerin kendi kültürel zenginliklerini ilan ettikleri bir araç olmanın ötesine geçemeyeceği" eleştirisinin de haklılığını göstermektedir (Kirshenblatt-Gimblett 2004, Oğuz 2017:9'dan).

Dış mecraya sunulan, Çin devletinin hoşgörüsü ve halkların kardeşliğine dayalı ülke imajı, 2009 listesi için hazırlıkların yapıldığı 2008 Olimpiyatları arifesinde, Mart ayında Tibet'te başlayan protestolar ve kanlı olaylarla darbe yemiş (van Schaik 2011:264, <https://www.nytimes.com/2008/03/16/world/asia/16iht-tibet.1.11134870.html>), Çin'in yumuşak güç hamlesi iddialı başlasa da, kendi aleyhine dönmüştür (Whalen-Bridge 2015:10).

Ardından 2009 yılında Uygur bölgesinde çıkan kanlı olaylarla Çin tekrar "baskıcı, azınlıklar üstüne şiddet uygulayan bir devlet" imajıyla dünya gündemine oturmuştur. Hazırlıklarının uzun yıllara dayandığı 2009 yılı listesi için yapılan başvurularla dikkatleri üzerine toplayan Çin'in yumuşak güç hamlesi ters tepmiş; sonraki yıllarda Çin adına bu kadar yoğun bir

hazırlık ve başvuru süreci gerçekleşmemiştir.

Kırgızistan'da Manas Destanının Değişen Siyasi Konumu

Kırgızlar için millî kimliğin temelini oluşturan Manas Destanının Kırgızistan'daki önemini şu sözler özetlemektedir:

Atalarımız arkalarında Hindistan, Fransa, İtalya, Yunanistan ve dünyadaki pek çok ülkenin gurur duyduğu büyük piramitler, tapınaklar, süslü saraylar, zafer takları ya da antik anıtlar bırakmadılar. Ancak atalarımızın bizim için yarattıkları ve korudukları miras, sanat şaheseri, kelimelerin sihirli kuvvetiyle yaratılmıştır: Kahramanlık destanı Manas. (...) Manas Destanı üstüne düşününce söylenebilir ki, o Kırgız halkının kendini ulus olarak korumasında başrolü oynamış; sayısız tarihî felaket içinde yok olmasını sağlayarak, Kırgız anadilini korumuştur (Imanaliev 2004:38).

Kırgızların en değerli tarihî mirası olan destan, dünyanın en uzun destanı olmasının da yardımıyla Kırgızların hayatlarının her alanıyla ilgili bilgi vermekte, zengin nasihatler içermektedir.

Kazak araştırmacı Çokan Velihanov tarafından 1856 yılında kayda geçirilen Destan üstüne çalışmalara SSCB döneminde Kırgız ulusunun oluşumunun desteklenmesi çerçevesinde genelde destek verilse de (Musaev 1995:291), 1930'ların sonundaki baskı döneminde ve 1960'larda destancılar "burjuva milliyetçiliği" ile suçlanmış, Manas "eşkiya" olarak eleştirilmiştir. Yine de 1980'de Frunze

(Bişkek) şehrinde açılan yeni havaalanına Manas'ın adı verilmiş (Prokhorov 1982:36); 1981'de Filarmoni (Konser) Binasının önüne Manas, Manas'ın eşi Kanıkey ve akıl hocası ile dört çağdaş manasçının heykeli dikilmiştir.

SSCB döneminde destanın siyasi tavra göre değişen konumu, 31 Ağustos 1991'de elde edilen bağımsızlıktan sonra da, aynı keskinlikte olmasa da, devam etmiş; destanın "bininci yılı"nın kutlandığı 1995'te ve 2011 yılı sonrasında devlet nezdinde destanın saygınlığının arttığı veya iktidar desteğinden uzak kaldığı dönemler olmuştur. Çok-milletli demografik yapıya nüfusa sahip Kırgızistan'da devletin izlediği denge siyaseti, iç meselelerin gölgesinde, dalgalanmalara açık bir milletler siyaseti yaratmış, bu da Manas Destanının devlet nezdindeki konumunu etkilemiştir.

Kırgızistan, 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını kazandığında SSCB döneminden çok-milletli ve farklı milletlerin kültürlerinin bulunduğu bir yapı devralmıştı. 1989'da 4.257.755 olan Kırgız SSC nüfusu içinde 2.229.663 Kırgız, 916.558 Rus, 550.096 Özbek, 108.027 Ukraynalı, 101.309 Alman ve 70.068 Tatar vardı (http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_89.php?reg=11). 1990'da Güney Kırgızistan'da Özbekler ve Kırgızlar arasında çıkan etnik çatışmalar da durumun hassasiyetini arttırmıştı. Bu demografik olguların baskısıyla oluşturulan Kırgızistan'ın devlet politikası, bir yandan ülkenin çekirdek milleti Kırgızlara bağımsızlık öncesinde mahrum kaldıkları hakları vermek, bir

yandan da azınlıkları küstürmemek üstüne kurulu bir denge politikasını şart koşturmuştur.

1993-1994 yıllarında Kırgızistan'ın *şok terapi* yöntemiyle hızla piyasa ekonomisine geçmesinin yarattığı kriz de durumun hassasiyetini arttırmış; Ruslar, Ukraynalılar, Almanlar ile Tatarlardan oluşan kalifiye iş gücü ülkeyi terk etmeye başlamıştır (Gürbüz 2011:173). Bunu yavaşlatmak için dönemin Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askarbek Akayev'in desteğiyle 1994'te *Halklar Asamblesi* kurulmuş (Utyaganova 2000), yönetimin "hoşgörü, iyi niyet, her etnik grubun haklarına saygı, uyum ve işbirliği" olarak sıralanan beş ilke üstüne temellenmesi benimsenmiş ve "halkların ortak evi" politikası kabul edilmiştir (Lud 1999:62-63).

Ancak Kırgızistan'ın çekirdek milleti olan Kırgızların da dışlanması gerekiyordu ve 1994'te Birleşmiş Milletler'in 1995 yılında "Kırgız Millî Destanı Manas'ın Bininci Yılı"nın anılması kararı (UN General Assembly 1993:87) gerekli fırsatı sundu. 1994 Ekim'inde Cumhurbaşkanı Akayev'in ekonomik krizle etkin mücadele adına meclisi feshedip iktidarı kendi elinde toplaması (Abazov 2004:34) da Manas gibi güçlü bir önderin öne çıkarılmasına vesile olmuştur. Akayev, 1995'in Aralık ayında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde devlet ideolojisinin kaynağı olarak Manas'tan ve ona dayandığı vatanseverlik propagandasından yararlanmıştı (Marat 2008:37-38).

Manas Destanında çeşitli örnek-

leri verilen hoşgörü sayesinde (Yıldız 1995a), Manas'ın "Kırgız Millî Destanı" olarak kutlanması, yukarıda bahsedilen beş ilke ve çok-etnili siyasetin gerekleriyle ters düşmemiş; Manas, hem millî hem de hoşgürüsüyle çok-etnilige açık, vatanını savunan bir kahraman olarak temsil gücü kazanmıştır.

Kırgız devletinin bininci yıl kutlamaları için giriştiği kapsamlı hazırlıklar çerçevesinde Manas'ın anıt mezarı olarak görülen Talas Vadisindeki Manas Kümbetinin yanında uluslararası katılımı resmî kutlamalar düzenlenmiş, başkent Bişkek'te *Manas Aylığı* (Manas Köyü) adında bir ziyaret alanı inşa edilmiştir. 1995 yılında Türkiye ile Kırgızistan devletleri arasında imzalanan anlaşmayla, ortak kurulan üniversiteye Manas'ın adı verilmiştir: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi.

İki devlet arası anlaşmalar çerçevesinde Manas yılına büyük önem atfeden Türkiye'de de devlet kurumlarının desteğiyle 1995'te Manas Destanının Türkçe çevirileri yayımlanmış (Naskali, Yusupov, Yıldız 1995b), telif eserler hazırlanmış (Cumakunova, AKM, TDK) ve resimli çocuk kitapları basılmıştır (Oktay, Dündar vd. 1996), dergiler özel sayılar yayımlamış (Bilge, Hagem-Türksoy, Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi) ve Ankara, Konya, Kayseri, Kırıkkale, Van, İstanbul ve Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te kongreler düzenlenmiştir.

Kutlamalar sırasında Manas'ın felaketlerle boğuşan halkın içinden çıkmış, dağınık Kırgız boylarını bir-

leştirerek, düşman Kalmuk (bazı varyantlarda Çin) halkının saldırıları karşısında onu yok olmaktan kurtarmış bir kahraman olduğu vurgulanmıştır. “Manas’ın Bininci Yılı Kutlamaları” sırasında Cumhurbaşkanı Akayev’in konuşması bu ruhu yansıtmaktadır: “Kırgız halkı[nın] bu dar dönem[in] de onları bebekler gibi besleyip, kuşlar gibi büyüterek, pek çok etnik topluluğu bir araya getirerek bir vatan, Manas gibi yüksek ruha sahip, cesur evlatlar yarattı.” (Akayev 1995:17)

Bununla birlikte diğer etnik topluluklar da unutulmamış ve sadece Kırgızlığa dayalı bir millî kimlik inşası yerine Manas’ın “pek çok etnik topluluğa (...) vatan” yaratan, çok-milletliliğe açık, kucaklayıcı bir kahraman olduğu vurgulanarak milletler arası uyumun pekiştirilmesine duyarlılık gösterilmiştir.

Manas Destanına dayanarak millî ideoloji oluşturma çerçevesinde, *Manas’ın Yedi Öğüdü* derlenmiş ve 1997’de okul kitaplarının başına eklenmiştir:

1. Millî birlik ve beraberlik,
2. Milletler (etnik topluluklar) arası uyum, dostluk ve iş birliği,
3. Millî şeref ve vatanseverlik,
4. Çalışkanlık ve bilgiyle refaha ulaşma,
5. İnsanlık (humanizm), yüce gönüllülük (cömertlik, alicenaplık) ve hoşgörü,
6. Doğayla uyum,
7. Kırgız devletinin güçlendirilmesi ve korunması.

Burada vurgulananların çoğu, ulus-devletlerin millî kimlik inşası

sırasında vurgulanan, farklı ülkelerde liderlerin ağzından dile getirilen hedef ve değerlerdir. Fakat ikinci öğütteki “milletler (etnik topluluklar) arası uyum, dostluk ve iş birliği” yine Kırgızistan’ın çok-milletli bir toplum olması, istikrarını koruma isteği ve diğer milletlerden uzmanlaşmış insan gücünü kaybetmek istememesi ile bağlantılıdır; bu, beşinci öğütle pekiştirilmektedir.

Ne var ki, Manas’ın siyasi seçkinler arasındaki desteği 1995 sonrasında zayıflamış; Bişkek’teki Manas Ayılı bakımsızlığa terk edilmiş, kutlamalar tekrarlanmamıştır.

2005’te başlayan Cumhurbaşkanı Bakiyev’in döneminde de destana gösterilen devlet desteği zayıf kalmıştır. Kırgız akademisyen Erica Marat 2008 yılında bunu şöyle değerlendirmiştir:

Bunun nedeni Manas’ın derinlerinde etnik merkezli, vatansever bir kimlik taşıması ve komşu milletlerle dostluk kurarken, Kırgız milletinin yabancılardan kendini koruma ruhunu vurgulamasıdır. (...) Destan, günümüzle ilgisi olmayan bir etnik ayrımcılık hikâyesi olarak algılanmıştır. Ruslar arasında hoşnutsuzluğu arttırmış ve devlete güvenlerini azaltmıştır. Vatandaşlık temelli ‘Kırgızistan ortak evimiz’ politikası bir ideoloji olarak Manas ile rekabete girmiş ve nüfusun bu kesimlerinde daha büyük popülerlik kazanmıştır (2008:39).

Destan, resmî söylemde birleştirici bir ideolojinin unsuru yapılmaya çalışılsa da, her iki cumhurbaşkanının döneminde, siyasi seçkinler destana açıktan karşı çıkmadan, destanın

millî ideolojiye dönüştürülmesine mesafeli durmuşlardır.

2009 Ekim’inde Manas Destanının Çin adına SOKÜM listesine kaydedilmesi, Kırgızistan’da bu ortamda gerçekleşmiş ve devletin ilgisizliği sert eleştirilere maruz kalmıştır. Skandal diye tanımlanan durum hakkında Kırgızistan’ın UNESCO Millî Komisyonu Başkanı Cıpar Cekşe, Çin ile Kırgızistan’ın ortak mirası olarak kararın çıkması için girişimleri olduğunu, Uygur Bölgesi’nin başkenti Urumçi’de destanla ilgili bir kültür merkezi olduğundan başvurunun orası adına yapıldığı ama kararın bu şekilde çıkmasına şaşırıldıklarını ifade etmiştir. 2003 yılında Manas Destanının listeye alınması için girişimde bulduklarını, ancak UNESCO’nun sadece kaybolan kültürel mirasları korumayı amaçladığı ve Manas dünyaca bilindiğinden korunmasına gerek olmadığı için “akınlar ve Kırgız destancılar” adına listeye başvurduklarını söylemiştir (Caparov 2009). Burada Başkanın verdiği “UNESCO’nun sadece kaybolan kültürel mirasları korumayı amaçladığı” bilgisi Temsilî Liste için değil Acil Koruma Listesi için geçerlidir. Temsilî Liste’ye Manas Destanı gibi hâlihazırda yaşayabilir durumdaki kültürel mirasları alınmaktadır. Nitekim 2008’deki başvuru da Temsilî Liste’ye yapılmıştır.

Asıl sorun Kırgızistan heyetinin hazırlıksızlığıdır ki Başkan da sonrasında bunu kabul etmiştir:

[L]isteye Çin’in altına Kırgızistan diye (...) yazmak doğru olmaz. Biz Kırgızistan tarafından çok büyük hazırlık

yapıp, o adaylığa çok emek verip sonra onların tümünü geçirmemiz gerekliydi. (...) Fakat bizde iş öyle yürümedi. Çünkü biz manasçıları, akınları kaydettirdikten sonra onunla yetinip kaldık (Caparov 2009).

Destanın Çin adına kaydedilmesini şikâyet konusu yapan Kırgız yönetmen Sadık Şer-Niyaz Kırgız devletinin konuya ilgisizliğinden yakınmaktadır. Tartışmalar üstüne UNESCO, Kırgızistan’ın da başvuruda bulunması için ek süre vermiştir; Şer-Niyaz kısa sürede hazırlanarak başvurunun gerçekleştirileceğini, ancak devlet tarafından girişimde bulunulmadığını açıklamıştır (Azattık TV 2009).

Eski hükümetlerin ilgisizliği hakkındaki şikâyetler Manas Destanını Koruma Komisyonu adlı sivil toplum kuruluşu (STK) tarafından da dile getirilmiş, imza toplanmış, cumhurbaşkanına dilekçeler yazılmış, fakat sonuç alınmamıştır (Makeş 2010).

Manas Destanının devlet düzeyinde desteklenmesi, 2010 yılında Kırgızistan’ın yaşadığı iki kanlı olayın, 7 Nisan’daki halk isyanı ve iktidar değişikliği ile Haziran ayında güney Kırgızistan’da yirmi yıl sonra (1990) tekrarlanan, Kırgızlar ve Özbekler arasındaki etnik çatışmanın ardından tekrar başlamıştır.

2011 Mayıs’ında bir Kırgız milletvekili Manas’ı “eşkiya” olarak tanımlamış (Osmongazieva 2011a) ve kabaaran hissiyatın da etkisiyle, 2011 Haziran ayında, güneydeki çatışmaların yıldönümünde Cumhurbaşkanı Roza Otunbayeva, manasçılara devlet desteği sağlanması, Manas ders kitapla-

rının hazırlanması, tarihî ve kültürel mirasın rönesansı ve Manas heykellerinin dikilmesini öngören bir kanun tasarısı imzalamıştır (Osmongazieva 2011b). Otunbayeva, “Manas Destanını sadece bir tür hikâye olarak düşünmemelisiniz” şeklinde uyarıda bulunarak, Destanı “Kırgız ideolojisinin parçalarından biri” olarak tanımlamış ve onun “Kırgızları birleştirdiği”ni öne çıkarmıştır (Osmongazieva 2011c).

Tasarı mecliste oybirliğiyle kabul edilmiş ve millî ideoloji olarak Manas ruhunun tüm gençlerce özümsemesi için *Manas Taanuu* (Manas Bilgisi/Bilimi) dersi okul ve üniversitelerde zorunlu ders olarak müfredata alınmıştır.

Kanunun kabulünün ardından Bişkek’in merkezi Ala-Too Meydanındaki *Erkindik* (Egemenlik) Heykelinin kaldırılarak, yerine Manas Heykelinin dikilmesi önerilmiş, bir ay içinde heykel tamamlanarak, 31 Ağustos 2011’de Bağımsızlığın Yirminci Yılı Kutlamaları sırasında açılmıştır. Ayrıca, güneydeki en büyük şehir olan Oş’ta 2012’nin Ocak ayında 24 metrelik dev bir Manas Heykeli dikilmiştir. Özellikle bölgesel ayrımların güçlü olduğu kuzey (Bişkek) ve güneye (Oş) heykellerin dikilmesi Manas’a Kırgızları birleştirici bir rol verilmesindedir. Pek çok Kırgız’ın yaşadığı Moskova’da da unutulmamış ve Başbakan Atambayev’in katılımıyla yine 2012’nin Şubat ayında millî benliğin sembolü olarak Manas Heykeli açılmıştır. 2017’de İstanbul’da da Kırgızistan Başbakanı Sooronbay Ceenbekov’un (24 Kasım 2017 itiba-

riyle cumhurbaşkanı) katılımıyla Manas Heykeli açılmıştır (<https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/sutluce-parkinda-manas-heykeli-acildi>)¹.

1995’te olduğu gibi Manas, Kırgızlıkla birlikte anılsa da, Bişkek’teki yeni heykelde olduğu gibi, diğer milliyetleri kucaklayıcı ruhu unutulmamıştır. Heykelin altında “Yüce Gönüllü Manas” manasında “Ayköl Manas” ibaresi yer almakta ve heykelin ön tarafında Manas Destanından seçilen “Kuş yavrusu bulup kuş yaptım, toplulukları birleştirip halk yaptım” dizeleri bulunmaktadır. Anıtın açılışında dönemin Başbakanı Almazbek Atambayev bu dizeleri referans alarak, “kesinlikle eminim ki Manas’ın gelişiyle ülkemize mutluluk, refah, birlik ve kardeşlik gelecektir. (...) her zaman birlik ve kardeşlik çağrısı yapan Manas’ın öğütlerini asla unutmamalıyız” sözleriyle hem Kırgızlar arasında hem de ülkedeki tüm milletler arasındaki birliğe vurgu yapmıştır (<http://eng.24.kg/community/2011/08/31/20003.html>).

2011’de destanın yeniden değer kazanması 2013’te SOKÜM Listesine başvurulmasını sağlamıştır. Manas Destanı zaten Çin adına kaydedildiğinden Kırgızistan Manas’ın oğlu Semetey ve torunu Seytek’in destanlarını da ekleyerek, bir üçlemeyle SOKÜM’e başvurmuştur. Başvuru formunda UNESCO’nun 1995’i Manas’ın Bininci Yılı ilan etmesine ve kutlamalara referans verilerek destana sahip çıkılmakta; başvuru için yapılan çalışmalar sırasında destanın korunması için Manas ve Semetey’in videoya kaydedildiği, zorunlu ders olarak okul

programına alındığı, Millî Konservatuvar ile Millî Filarmoni Topluluğunda bölümler açıldığı, uzmanların ve manasçıların akademik çalışmalar yaptığı belirtilmektedir (Nomination file no. 00876:3-4). Devletin yanı sıra STK'ların da sürece katıldığı, Manas Muras, Aytış, Aigine Kültürel Araştırma Merkezi, Destan Mirasını Koruma ve Araştırma Merkezi ile Kırgız halkının da, “unsurun korunmasına büyük katkıda bulunduğuş” ifade edilmektedir (Nomination file no. 00876).

Yukarıdaki saptamalarda aktarıldığı gibi başvuru formunda “Destan üçlemesinin... Kırgızistan’ın tecrübe ettiği 2005 ve 2010 devrimlerinde bütünlendirici” olduğu, “yerel topluluklara ve bireylere sosyal etkinlikler, çatışma ve felaketler sırasında moral ve ruhî destek verdiği” yazılmakta, “üçlemenin desteklediğı değerlerden birinin aykıldık [yüce gönüllülük] felsefesi, [yani] hoşgörü ve çokluk içinde birliğin geleneksel modeli” olduğu vurgulanmaktadır (Nomination file no. 00876:4). Destanın kültürel ve toplumsal işlevlerinden söz edilirken, “küreselleşme çağında üçlemenin gençlerin millî kimliklerini daha iyi anlamalarına yardım ettiği” yargısı ile birlikte “hoşgörü [ve] çok-etnili devlet düşüncelerini desteklediğı, ekolojik dünya görüşünün şekillenmesini güçlendirdiğı” yargısı bir bütünün parçaları olarak sunulmaktadır (Nomination file no. 00876:5). Manas’ın en yakın dostunun “Çinli” Almambet, eşinin ise “Tacik” Kanıkey olarak (Nomination file no. 00876:5) tanımlanması da yine halkların kardeşliğı vurgusunun dev-

let açısından ne kadar can alıcı olduğunu tekrar göz önüne sermektedir.

1995 ve 2011’de gündeme taşınan, destanın zor zamanları aşmayı sağlama, halkları bütünlendirici niteliğı, millî kimlik için bir dayanak sunması, halkların kardeşliğı ve ekoloji modern çağda Kırgızistan’ın siyasi gereksinimleri çerçevesinde yeniden yorumlanan motiflerdir. Bir kültürel unsur olarak Manas Destanı bu siyasi işlevleriyle devlet düzeyinde yerini sağlamlaştırmaktadır.

Sonuç

UNESCO’nun 2003 tarihli Genel Konferansında attığı adım, küreselleşmenin bir örnekletirme tehdidi altındaki kültürlerin korunması ve dünyadaki kültürel zenginliğin sürdürülmesini sağlayacak önemli bir adımdır; süreç içinde kültürel unsurların koruma altına alınması ve yaşamasını sağlamak için giderilmesi gereken sorunlar olduğu da görülmüştür.

Bu sorunların bir kısmı, Kırgızlara ait Manas Destanının Çin adına listeye kaydedilmesinde kendini göstermiştir.

Çin, SOKÜM tarafından talep edilen şartları yerine getirmiş; mirasın korunması için yerel ve ulusal düzeyde envanterini yapmış, destanın yaşaması için fiziki, manevi ve yasal düzenlemeleri gerçekletirmiş; UNESCO da 2009’da başvuruyu olumlu sonuçlandırmıştır.

Kırgızistan ise 2011 sonrasında gerekli hazırlıkları yapmış ve 2013’te Manas Destanı bir üçlemenin parçası olarak Kırgızistan adına da SOKÜM’e eklenmiştir. Kırgızistan

2008’de listeye kaydettirdiği “akımlar ve destancılar”daki destancıların da manasçılar olduğunu belirtmektedir. Liste açısından bir sorun, destanın aslında üç kere Temsilî Listeye kaydedilmesi ve listenin güvenilirliği hakkında kuşku uyandıran bir mükerrerliğin doğmasıdır.

Burada uygun olan destanın bir kere ve Çin’de yaşayan Kırgızlar arasında da anlatılmasından hareketle, iki ülkenin ortak varlığı olarak kaydedilmesi olurdu. Ortak kültürel unsurlara sahip ülkelerin birlikte çalışmasını ve ayrı yapılan başvuruların ilgili ülkeler tarafından engellenmesini kolaylaştıracak mekanizmaların güçlendirilmesi sadece mükerrerlikleri veya ülkeler arası tartışmaları azaltmayacak, Birleşmiş Milletlerin temel amaçlarından olan, uluslar arasında dostça ilişkiler geliştirmeye de katkı sağlayacaktır.

Bir başka sorun, SOKÜM’e başvuru için devlet öncülüğünde uzun hazırlıklar yapılması gerektiğinden, hangi unsurun aday olacağına kültürel unsurların kendi değeri yerine, devlet siyasetinin belirleyici olmasıdır.

Kırgızistan’ın kendi içine kapandığı ve Manas merkezli millî ideoloji arayışının devletin temel dayanağı olmadığı bir dönemde destan için başvuran Çin, 2005’ten 2009’e uzanan çalışmaların ardından destanı listeye kaydettirmiştir.

Kırgızistan UNESCO Millî Komisyonu Başkanı’nın 2009’daki savunmasında sarf ettiği çelişik sözler, devlet desteği alamayan komisyonların dezavantajlarını yansıtmaktadır.

2011 yılında Kırgızistan, 1995’te olduğu gibi, siyasi kriz içine düşene kadar devletin Manas’a ilgisizliği devam etmiş, 2011’de devlet siyaseti değişince gerekli adımlar atılarak, 2013’te destan Kırgızistan adına tescil edilebilmiştir.

Devletin ilgisizliği adaylık başvurusunu engellerken, devletin ilgisi ise unsurların nasıl sunulacağını ve yeniden üretileceğini belirlemektedir. Destan, Kırgızistan’da devlet düzeyinde tekrar önem kazandığında Kırgızlar arasındaki bölgecilik ve kavmiyetçilik karşısında, millî kimlik için birleştirici bir unsur olarak önem kazanmış; ayrıca Kırgızistan’ın çok-milletli yapısını, “ortak evimiz” siyasetini sarsmayacak bir çerçevede “kucaklayıcı” özellikleriyle takdim edilmiştir.

Çin için ise bu liste, ülke içinde turizm, ülke dışında ise kültürel zenginliğini yansıtmaya vesilesi olmuş; bu çaba dünya medyasında çıkan “baskıcı devlet” tasviriyile geri teptikten sonra Çin siyasi alanda “düşük profilli” tutumuna dönmüştür. Adil küresel dağılım adına başvurular için ülke kotaları konya da, Çin’in başvurularındaki keskin düşüş, aslında kendi siyaset değişikliğinin sonucudur.

Burada devletlerin değişken siyasetleri karşısında unsurların korunabilmesi için dengeleyici olabilecek aktörler, UNESCO’nun da önemsendiği ve Değerlendirme Organına aldığı STK’lardır, ancak bunların özerk, UNESCO tarafından desteklenecek ve denetlenecek bir yapıda olması, mali ve hukuki olarak güçlendirilmesi gerekli görünmektedir. Devletler beş yıl

lk bir koruma planı ve bütçesi ortaya koysa da, koruma STK'larla güvence altına alınabilir.

Sonuç olarak, SOKÜM listeleri kültürel unsurların korunmasını hedeflese de, bunlar muhatap alınan devlet aygıtlarının siyasi ve ekonomik/turistik ihtiyaçlarına göre şekillendirilmektedir. Bu nedenle listelerin hazırlanması çok faydalı olsa da, devlet müdahalesini ve rolünü azaltacak, desteğin sürekliliğini sağlayacak formler üstünde durulması şarttır.

NOTLAR

- 1 Kırgızistan Başbakanı Ceenbekov, 9 Ağustos 2017 tarihindeki bu ziyareti sırasında Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) tarafından, Manasçı Sabımbay Orozbekov'un doğumunun 150. Yıl dönümü vesilesiyle Türkçe'ye kazandırılan üç ciltlik Manas varyantının çevirisinin açılış törenine de katılmıştır. Bu iki açılış töreni Türkiye'nin Manas Destanına ilgi ve desteğinin sürdüğünü göstermektedir (<http://www.tdbb.org.tr/?p=9974&lang=tr>).

KAYNAKÇA

- 1995 Dünya Hoşgörü-Manas-Abay Yılı VII. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri ve I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildirileri. (Kırkkale 9-11 Haziran 1995). İstanbul: Hoca Ahmet Yesevi Vakfı, 1996.
- Abazov, Rafis. *Historical Dictionary of Kyrgyzstan*. Oxford: The Scarecrow Press, 2004.
- Akayev, Askar. "Açış Konuşması". *Manas 1000 Bişkek Bildirileri*. (der.) Ogün Atilla Budak. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1995.
- Azattık TV. "Manastın' barkına cete alabızı?". (30 Aralık 2009) 10.11.2018. https://www.azattyk.org/a/Kyrgyzstan_IQ_Show_Manas/1918490.html.
- Bilge. "Manas 1000. Yılı Özel Sayısı". Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Yaz/5, Ankara, 1995.
- Bozkırdan Bağımsızlığa Manas. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1995.
- Buyar, Cengiz. "Geçmişten Günümüze Cangar

- Destanı". *Milli Folklor* 109 (Bahar 2016): 113-127.
- Caparov, Amanbek. "Manas Eposu cana UNESCO'nun şedevrler tizmesi". (16 Ekim 2009) 10.11.2018. https://www.azattyk.org/a/Kyrgyzstan_Manas_Eposu/1853386.html.
- Cumakunova, Gülzura. *Manas Destanı Kırgız Edebi Dilinin Tarihi Kaynağı*. Ankara: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) Yayınları, 1995.
- Dündar, Orhan ve Ertuğrul Kapusuzoğlu. *Manas Destanı (Kaplan Çocuk)*. (Çizen: Orhan Dündar ve Erhan Dündar). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Gürbüz, Yunus Emre. "Orta Asya'nın Ortasında bir Ada: Kırgızistan". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. Ankara, Hacettepe Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Enstitüsü 15 (Güz 2011): 419-447.
- Hagem-Türksöy. "Anayurttan Atayurda Türk Dünyası Manas 1000 Özel Sayı". Yıl 3, Cilt 3, Sayı 9, Ağustos 1995. <http://www.worldometers.info/world-population/china-population>. 16.11.2018. <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/sutluce-parkinda-manas-heykeli-acildi>. 06.09.2019. http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_89.php?reg=11. 16.10.2018. <https://www.nytimes.com/2008/03/16/world/asia/16iht-tibet.1.11134870.html>. 26.10.2018. <https://ich.unesco.org/en/purpose-of-the-lists-00807>. 08.09.2018. <https://ich.unesco.org/doc/src/00009-TR-PDF.pdf>. 08.09.2018. <https://ich.unesco.org/doc/src/00446-EN.doc>. 19.10.2018. <http://www.china.org.cn/e-white/20050301/index.htm>. 13.11.2018. <https://ich.unesco.org/en/lists>. 05.12.2018. <https://ich.unesco.org/doc/src/ITH-09-4.COM-CONF.209-13-Rev.2-EN.pdf>. 08.09.2018. <http://www.tdbb.org.tr/?p=9974&lang=tr>. 06.09.2019.
- Imanaliev, K. *Kyrgyzstan: The Word about Homeland*. Bishkek: Uchkun, 2004.
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara. "Intangible Heritage as Metacultural Production". *Museum International* 56. 2004: 1-15.
- Lud, L.A. *Kırgız Cumhuriyeti'nin İlk Cumhurbaşkanı Askar Akayev*. Ankara: TİKA, Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Basın Müşavirliği, 1999.
- Makeş, Kabil. "UNESCO Kırgız koomçulugunun ünün ugabı?". (7 Ocak 2010) 10.11.2018. https://www.azattyk.org/a/Kyrgyzstan_Culture_Manas/1922706.html.

- Manas 1000 Bişkek Bildirileri*. (Bişkek 26-31 Ağustos 1995). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1997.
- Manas Bilgi Şöleni Bildirileri*. (12-13 Ekim 1995). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, 1995.
- Manas Destanı (Manas Destanı'nın 1000. Yılı Paneli)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1995.
- Manas Destanı Üzerine İncelemeler (Çeviriler I)*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.
- Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni*. (Ankara, 21-23 Haziran 1995 – Konya, 24-26 Haziran 1995). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1995.
- Marat, Erica. "National Ideology and State-building in Kyrgyzstan and Tajikistan". *Silk Road Paper*. Central Asia-Caucasus Institute (Ocak 2008) 16.09.2018. http://edoc.bibliothek.uni-halle.de/servlets/MCRFileNodeServlet/HALCoRe_derivate_00002229/National%20Ideology.pdf.
- Musaev, S. "The Epoch "Manas"". *Encyclopaedical Phenomenon of Epos "Manas"*. Bishkek: Glavnaya Redaktsiya Kyrgyzskoy Entsiklopedii Nauchno-Propagandistskiy Delovoy Proekt "Muras", 1995.
- Naskali, Emine Gürsoy. *Wilhelm Radloff Manas Destanı Kırgız Türkçesi Metin-Türkiye Türkçesi Çevirisi*. Ankara: Türksöy Yayınları, 1995.
- Nomination File No. 00209*. (28 Eylül - 2 Ekim 2009). 26.10.2018. <https://ich.unesco.org/en/RL/manas-00209>.
- Nomination file no. 00876*. (Aralık 2013) 08.11.2018. 6.11.2018. <https://ich.unesco.org/en/RL/kyrgyz-epic-trilogy-manas-semetey-seytek-00876>.
- Oğuz, Öcal. *Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir?*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2013.
- . "Onuncu Yılında Somut Olmayan Kültürel Miras Listeleri: Görünürlük, Değerlilik ve Güvenirlilik". *Millî Folklor* 116 (Kış 2017):5-17.
- Oktay, Osman. *Manas Destanı / Manas Diye Bir Çocuk - Arslan Manas*. (Çizen: Denge Animasyon). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Osmongazieva, Tolgonai. "Adilet Ayikeev: I can confirm MP Omurbek Abdyrakhmanov defamed Manas's dignity". (8 Temmuz 2011a) 29.07.2011. <https://eng.24.kg/community/2011/07/08/19148>.
- . "The President for Transitional Period of Kyrgyzstan signed the Bill on Manas Epic". (28 Haziran 2011b) 29.07.2011. <http://eng.24.kg/community/2011/06/28/18930.html>.
- . "You shouldn't Think about Manas Epic as Some Tale - Roza Otunbayeva" (28 Haziran 2011c) 29.07.2011. <http://eng.24.kg/community/2011/06/28/18933.html>.
- Prokhorov, B. *Frunze, A Guide*. Moscow: Raduga Publishers, 1982.
- Steiner, Lasse ve Bruno S. Frey. *Imbalance of World Heritage List: Did the UNESCO Strategy Work?*. Zurich: University of Zurich Working Paper No. 14: 2011.
- Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi*. "Manas Özel Sayısı". Ankara Üniversitesi, Tömer Yayınları, Sayı 3, 1995.
- UN General Assembly*. (25 Ekim - 19 Kasım 1993) 12.09.2018. <http://unesdoc.unesco.org/images/0009/000956/095621e.pdf>.
- Utyaganova, Maria. "Kyrgyzstan's Assembly Effective in National Unity" (16 Ağustos 2000) 19.05.2013. <http://cacianalyst.org/?q=node/498>.
- van Schaik, Sam. *Tibet: A History*. New Haven: Yale University Press, 2011.
- Whalen-Bridge, John. *Tibet on Fire*. New York: Palgrave Macmillan, 2015.
- Xiaohua, Li. "Xinjiang preserves the Manas" 3 Kasım 2010 (17.11.2018). http://www.china.org.cn/arts/2010-11/03/content_21265510.htm.
- Yıldız, Naciye. "Manas Destanı'nda Hoşgörü". *Millî Folklor* 26 (Yaz 1995a):47-50.
- . *Manas Destanı (Wilhelm Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995b (İkinci Baskı 2017).
- Yusupov, Keneş (Nesir Halinde Yazan). *Manas Destanı*. (Türkiye Türkçesine Aktaranlar: Fikret Türkmen-Alimcan İnayet), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1995.